

Solveig Haring

DOŚWIADCZANIE, ODKRYWANIE I POZNANIE. TEORETYCZNE UWRAŻLIWIANIE JAKO PROCES EDUKACJI BADACZA/BADACZKI

Styl badawczy teorii ugruntowanej jest przykładem procesu doświadczania i poznania badacza/badaczki. Jeśli się udokumentuje i przeanalizuje ten proces, zarysuje się droga badawcza, którą można pojmować jako proces edukacji osoby badającej.

Artykuł prezentuje instrumentarium teorii ugruntowanej, przedstawia płaszczyzny refleksji związane z procesem poznania i poszukuje użytecznych dla wywodu ilustracji z praktyki badawczej¹.

Torba cmentarna

W katalogu wystawy „Późna wolność. Historie starzenia się”² można zobaczyć fotografię jednego z obiektów wystawowych zatytułowanego „Torba cmentarna” („Friedhofstasche”)³.

*Obiekt składa się z torby na zakupy (brązowa, z zewnętrzną kieszenią i dwoma uchwyta-
tami), obok której wyłożona jest zawartość: znicz w czerwonym opakowaniu ze złotym
wieczkiem, paczka zapalek, paczka papierowych chusteczek i mała parasolka (do
torebki).*

*Ja sama uznałam obiekt w tym katalogu za szczególnie godny uwagi, dziwaczność, która
tkwi w prostym, codziennym przedmiocie w takim zestawieniu, doprowadziła do tego, że
kilka dni później na sesji roboczej grupy badawczej wspomniałam o tym obiekcie, przy
czym podałam tytuł katalogu, potem opisałam ilustrację i spuentowałam to tytułem*

¹ By jak najwierniej oddać intencje Autorki, przy tłumaczeniu tekstu na język polski, starałam się zachować również specyficzny styl jego narracji [przyp. tłum.].

² Tytuł w oryginalnej wersji brzmi: *Späte Freiheiten. Geschichten vom Altern*. Użyte w liczbie mnogiej wyrażenie „Späte Freiheiten” zostało przetłumaczone w liczbie pojedynczej: *późna wolność* [przyp. tłum.].

³ Por.: H.-L. Diemel, C. Foerster, B. Hentschel, Ch. Küberl, *Späte Freiheiten. Geschichten vom Altern. Neue Lebensformen im Alter*. Ein Gemeinschaftsprojekt: Historisches Museum Bielefeld (17 Oktober 1999-16 Jänner 2000, Schweizerisches Landesmuseum Zürich (14 April 2000-16 Juli 2000), Siemens Kulturprogramm. Zentrum Technik und Gesellschaft der TU Berlin, München-London-New York 1999/2000, s. 86.

ilustracji. Reakcja członków grupy badawczej zasygnalizowała mi na razie, że owa torba cmentarna jest oryginalnym obiektem wystawowym. Uczestnicy byli rozbawieni.

Pełna nazwa omawianego zjawiska⁴ to: „Torba cmentarna rozśmieszyła FG-BIO⁵”. Torba cmentarna została przez nas indywidualnie „niejawnie” („verdeckt”) zakodowana, to znaczy powiązana ze znaczeniami, których nie wyjaśnialiśmy. Te ukryte kody powinny zostać tu ujawnione poprzez odpowiedzi na następujące pytania:

Dlaczego się śmialiśmy?

Dlaczego ten obiekt artystyczny jest dziwaczny?

Kto spośród nas ma taką torbę?

Zaczęliśmy (w grupie badawczej FG-BIO) zbierać pojęcia dla tego zjawiska.

Pierwszy opis jakiegoś zjawiska określa się jako pojęcie (*das Konzept*). Zadaniem pojęć jest analizowanie i uwrażliwienie. Pojęcie jest więc pierwszym podjętym przez badacza/badaczkę kodowaniem danych i może być przedstawione w formie pytań, wstępnych (*vorläufig*) lub zaczerpniętych z danych odpowiedzi, jak też abstrakcyjnych określeń kodów.

Kodowanie⁶ pomaga rozłożyć dane empiryczne na części (*Daten aufbrechen*), zbadać je i postawić do nich nowe pytania⁷. Pracy tej dokonuje się (w optymalnych warunkach) z grupą badawczą. Pojawiające się pytania, względnie możliwe odpowiedzi, są wstępnymi hipotezami, za którymi podąża się aż do zakończenia tworzenia teorii⁸.

Pierwsze pytania do zjawiska to:

Co dokładnie widać na tym zdjęciu?

Jakiego koloru są przedmioty?

Kim jest grupa badawcza FG-BIO, czy można te osoby krótko scharakteryzować?

Czy macie takie torby? Kto ma taką torbę? Czy ta torba jest „typowa” dla starszych kobiet?

⁴ Nie sama torba cmentarna jest zjawiskiem, lecz wydarzenie, że w mniejszym lub większym stopniu nas rozśmieszyła. Zjawisko jest „centralną ideą, wydarzeniem, zdarzeniem, na które skierowany jest szereg działań, interakcji, aby je kontrolować albo z nim sobie radzić lub z którym związane są działania”. A.L. Strauss, J. Corbin, *Grounded Theory. Grundlagen Qualitativer Sozialforschung*, Weinheim 1996, s. 74.

⁵ FG-BIO – Forschungsgruppe Biografieforchung – grupa badawcza badań biograficznych.

⁶ Proces analizy danych, kodowanie i analizowanie w badaniach jakościowych zostały w roku 1958 wprowadzone przez H.S. Beckera (cyt. za: B.G. Glaser, A. Strauss, *Grounded Theory. Strategien Qualitativer Forschung*, Bern–Göttingen–Toronto–Seattle 1967/1998, s. 108.) w celu testowania hipotez.

⁷ Odpowiedzi są wstępne (*vorläufig*) i są nazywane pojęciami (*Konzepte*). Gdy uporządkuje się pojęcia, powstają kategorie. B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 48 oraz por. A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*

⁸ Pojęcia są podstawowymi komponentami teorii (B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*). Pojęcia są więc jednocześnie surowcem (*Rohmaterial*) dla kategorii, ale też składnikami teorii: pojęcie lub pojedynczy kod może ostatecznie stać się kategorią.

Czy dlatego się śmiano, że poprzez takie przedstawienie na wystawie stereotyp wydaje się absurdalny?

Pierwsze odpowiedzi/pojęcia i kody:

Symbole codzienności starych kobiet,
 Funkcjonalność przedmiotów,
 Rozszerzone/uzupełniające spojrzenie badaczki: torba należy do jakiejś starej kobiety
 Podejście („Umgang”) do umierania i śmierci
 Pytanie o treść życia/sens życia w starości
 Są różne rodzaje toreb, które obok funkcjonalności informują też o przynależności
 Różnorodne wizje kobiet („Fraudenbilder”)
 Tematyka gender w starości
 Gender i funkcjonalność
 Dalsze trwanie życia („Lebenserwartung”)⁹ (dane demograficzne)
 Wdowieństwo i samotność
 Kontekst figuratywny: świat społeczny, współczesne trendy
 Indywidualne przeżywanie i wspomnianie
 Kontakty integracyjne
 Babcię
 Niejawne typologie badaczki
 Starzy ludzie w mediach
 Młodzi starzy/nowi starzy
 Ubóstwo
 Żałoba
 Depresja/melancholia
 Strategie przeżycia
 Własne starzenie się badaczek/badaczy

Te pytania i wstępne odpowiedzi już służą teoretycznemu uwrażliwieniu (*die theoretische Sensibilisierung*) badaczy/badaczek. Teoretyczne uwrażliwienie oznacza intencjonalne analizowanie świata myśli badacza/badaczki i języka (*Sprachgerüst*) uczestników, działanie w sposób strukturalnie zrozumiały (*nachvollziehbar*). W tym celu należy „stworzyć «znaczący obraz» («bedeutsames Bild»), dostarczyć użytecznych ilustracji, które laikom, na podstawie ich własnych doświadczeń, pozwolą pojąć, o co chodzi”¹⁰.

⁹ *Lebenserwartung* oznacza przestrzeń czasu, jaką osoba jeszcze chciałaby przeżyć, dotyczy oczekiwania długości życia [przyp. tłum.].

¹⁰ B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 48.

Aby przeanalizować ten język, trzeba odkryć przedzałożenia badacza/badaczki. Kody (pojęcia), które powstają, tworzą słownik badawczy (*Forschungsvokabular*)¹¹.

Jako „zbieranie próbek teoretycznych” (*theoretical sampling*)¹² określane jest proces jednoczesnego zbierania danych, kodowania i analizowania, co prowadzi do wysycenia teorii¹³. „Decyzja o rozpoczęciu [procesu – przyp. tłum.] zależy od apriorycznych założeń teoretycznych”¹⁴.

Aprioryczne założenia umożliwiły na początku rozpoznanie zjawiska torby cmentarnej jako czegoś swoistego. Moje przedzałożenia w obszarze starzejących się artystek były takie, że na przykład artyści/artystki są szczęśliwsi/szczęśliwsze, starzejąc się, niż nie-artyści, mają większe poczucie sensu w starszym wieku, praca nad dziełami dostarcza większego poczucia sensu. Te teoretyczne założenia są traktowane jako punkty zaczepienia – jako potoczne założenia teoretyczne (*alltagstheoretische Annahmen*) dla dalszych badań. Założenia te opierają się na wiedzy kontekstowej z codzienności (doświadczeniach) i na teoretycznych danych badawczych, które w pierwszej fazie procesu badawczego jeszcze nie jawią się jako oddzielne, dlatego jest istotne teoretyczne usystematyzowanie obszaru badawczego i nieustanne poddawanie refleksji własnej roli badacza/badaczki¹⁵.

Zbieranie danych, przynajmniej na początku, nie jest planowe, w pewnym momencie należy próbować nadać mu kierunek, a teoretyczne pobieranie próbek wyznacza wybór następnego kierunku.

Włączenie katalogu *Późna wolność*¹⁶ do mojej pracy badawczej nad starzejącymi się artystkami opiera się na intencji uzyskania przez „ukierunkowaną przypadkowość” (*gerichtete Zufälligkeit*) odpowiedzi na przedzałożenia: „Celowe badanie doprowadzi badacza w sposób bardzo naturalny i bez trudu do pytania: Gdzie mogę znaleźć przykłady x i y?”¹⁷.

¹¹ Interakcyjnym słownikiem Franz Breuer nazywa pojęcia pochodzące z teoretycznych koncepcji (por.: *Qualitative Psychologie. Grundlagen, Methoden und Anwendungen eines Forschungsstils*, red. F. Breuer, Opladen 1996, s. 18) i poprzez termin „interakcja” wskazuje na powstawanie tych pojęć: interakcja zachodzi między badaczem/badaczką i badanym/badaną lub danymi. Ta interakcja konstruuje materiał danych, na który już wpływa badacz/badaczka.

¹² Wybierane są dane (z różnych źródeł), na których się opiera rozwijana teoria. W teorii ugruntowanej jest konieczna równoczesność tych działań, aby zapewnić inny styl badań, chodzi o generowanie hipotez z danych. Gdyby działania te następowały po sobie, byłoby to zbyt czasochłonne. B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s.108.

¹³ Por.: *ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 53.

¹⁵ *Ibidem*, s. 54.

¹⁶ Por. H.-L. Dienel i in., *op. cit.*

¹⁷ A.L. Strauss, *Grundlagen qualitativer Sozialforschung. Datenanalyse und Theoriebildung in der empirischen soziologischen Forschung*, München 1991, s. 43.

Porządkowanie pojęć

Pojęcia dla zjawiska „torba cementarna rozśmieszyła FG-BIO” to pytania i odpowiedzi do samego zjawiska. Czy jest im już właściwy jakiś porządek, czy można zidentyfikować ten porządek i go przedstawić? Opisy (pojęcia) są tymczasowe. Jeśli uporządkuje się je, powstają z nich kategorie¹⁸. Kategorie składają się z wymiarów (punkty widzenia i perspektywy)¹⁹ i ich właściwości (cechy).

U Glasera i Straussa można znaleźć dokładne wprowadzenie do kodowania notatek terenowych (*Feldnotizen*). Do kodowania jest konieczny dokładny ogląd zdarzenia. Kategorie zapisuje się na marginesie notatek terenowych (lub na fiszkach), to znaczy, że zdarzenie (u Straussa i Corbin: zjawisko) jest kodowane jako kategoria, a powstające kategorie są ze sobą porównywane. Te porównania prowadzą do teoretycznych właściwości kategorii²⁰. Przy tym kategorie mogą być zaczerpnięte z danych jako wyjaśnienie sytuacji w wyabstrahowany sposób słowami badacza/badaczki lub *in vivo*²¹, *czyli jako oryginalne słowo/lub fraza*²².

Proces kodowania jest w międzyczasie przerywany, aby napisać noty (*Memos*). Nota pomaga badaczowi/badaczce zakotwiczyć określone wnioski w danych, aby w sposób spekulatywny nie rozwijać nowej teorii z już istniejącej²³.

Wyróżnia się trzy rodzaje kodowania:

a) kodowanie otwarte:

Kodowanie otwarte²⁴ (także *Line by line Interpretation*) oznacza, że dane (także

---

¹⁸ Kategoria (sklasyfikowane połączone pojęcia) dla zjawiska: konsekwencje stosowania aparatury dla chorych i personelu. Kategoria nazywa się: Aparatura – ciało – podłączenia (por. A.L. Strauss, *Grundlagen qualitativer Sozialforschung...*, s. 40). Kategoria składa się z dwóch wymiarów: po pierwsze wewnętrzne podłączenia, po drugie zewnętrzne podłączenia. Przy tym przykładzie badacze postawili sobie pytania np.: Jak działają wewnętrzne podłączenia? Czy są niebezpieczne, czy sprawiają ból? Przez to wymiary uzyskały swoje właściwości, jak np.: okaleczenie, strach, obciążenia, które mogą być usytuowane na kontinuum (dychotomicznie tak, nie lub w sposób ciągły od 1 do 100). Por.: A.L. Strauss, *Grundlagen qualitativer Sozialforschung...*; A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*, s. 43.

¹⁹ „Wymiar: ułożenie właściwości na osi kontinuum. Dymesjonalizowanie (*Dimensjonalisierung*) – proces rozkładania właściwości na jej wymiary. A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*, s. 43.

²⁰ Por.: B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 112.

²¹ „[...] każda z opowiadanej biografii ma swą własną logikę i każdy formułuje interesujące go zagadnienie na swój sposób. W otwartym kodowaniu chodzi o to, by tę własną logikę opisać odpowiednimi «kategoriami». Szczególnie skuteczne jest «odkrywanie» kategorii, gdy są one niejako «proponowane» w materiale empirycznym (*in vivo categories*). Pewna nauczycielka przykładowo opisuje proces «stawania się sobie obcym» («*Sich – fremd – Werden*») w zawodowej codzienności. Dokładnie to byłoby ważną «kategorią *in vivo*». P. Alheit, „*Grounded Theory*”. *Ein alternativer methodologischer Rahmen für qualitative Forschungsprozesse*, [maszynopis], s. 14.

²² Por.: H. Lange, *Praktisches Vorgehen beim Kodieren*, [w:] *Qualitative Psychologie...*, s. 148.

²³ Por. B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 113.

²⁴ „Pierwszą fazę nazywamy otwartym kodowaniem (*open coding*). Dla tej procedury nie ma sztywnych reguł. Chodzi raczej o to, aby dane rozłożyć na części (*aufbrechen*) i przyjrzeć się im na nowej płaszczyźnie. Początkujące osoby mają zazwyczaj trudności z uwolnieniem się od danych. Mają

transkrypcje wywiadów, notatki itd.) są przeglądane słowo po słowie i zdanie po zdaniu (optymalnie z grupą badawczą), „[...] aby zidentyfikować zjawiska, które ujęte w pojęcia lub kategorie będą mogły zostać opisane na wyższym poziomie abstrakcji”²⁵. Dla torby cmentarnej oznacza to, że powinny zostać opisane określone właściwości obserwacji, sceny i uczestników:

„Czym właściwie jest torba cmentarna?, zapytał członek grupy badawczej, po tym jak śmiano się z opisu torby cmentarnej. Możliwy kod mógłby tu nazywać się *Obce i nieznanne (Das Fremde und das Unbekannte)*”.

b) kodowanie osiowe:

Poprzez kodowanie osiowe²⁶ próbuje się stworzyć powiązania (strategie, konsekwencje, uwarunkowania) między pojęciami²⁷. Przy tym generowane są hipotezy oraz wykrywane kategorie. Alheit rozumie przez to także poszukiwanie określonych typów i podaje do tego przykład:

Odkrywamy w naszej próbie nauczycieli/nauczycielek przykładowo grupę *Burning – Outers*²⁸ i teraz możemy ten typ dokładniej opisać, lub identyfikujemy inną grupę „profesjonalnych wirtuozów”, przy której czynimy to samo. Być może znajdziemy jeszcze trzeci typ, który wyróżnia się poprzez strategię *Muddling trough*²⁹, a więc „przebrnięcia przez coś” (*Durchwursteln*). Również ten możemy dokładniej scharakteryzować. Interesujące jest, że w tym procesie powtarzamy sposób postępowania, z którym się już spotkaliśmy przy „teoretycznym pobieraniu próbek”: metodę permanentnego porównywania. Systematycznie odkrywamy w materiale także kontrasty i podobieństwa. To znaczy, kontynuujemy teoretyczne pobieranie próbek. Tylko teraz nie są to już przypadki lub sytuacje, które wzajemnie do siebie odnosimy, lecz sam zebrany materiał danych empirycznych³⁰.

Dla torby cmentarnej można wytworzyć na przykład trzy osiowe powiązania już wygenerowanych kodów:

1. Kody symbole codzienności starych kobiet i funkcjonalność przedmiotów związane z gender, różnymi wizjami kobiet i indywidualnym przeżywaniem i wspomnieniami.

Różnorodne koncepcje życia (*Lebensentwürfe*) o charakterze kolektywnym na jednej płaszczyźnie mają tu powiązanie typowe dla płci, na innej płaszczyźnie pojawia się pytanie o znaczenie funkcjonalności w codzienności.

---

skłonność, by jeszcze raz reprodukcować materiał badawczy własnymi słowami. «Rozkładanie» danych oznacza jednak celowe zastosowanie wyjaśniającej wiedzy kontekstowej («uwrażliwiające pojęcie») i kontrolowaną analizę materiału z określonych perspektyw”. P. Alheit, *op. cit.*, s. 14.

²⁵ H. Lange, *op. cit.*, s. 145 i n.

²⁶ „Tutaj charakteryzowane przez określone kategorie przypadki lub układy przypadków są grupowane jakby wokół osi teoretycznej”. P. Alheit, *op. cit.*, s. 14.

²⁷ Por. H. Lange, *op. cit.*, s. 147; A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*

²⁸ *Burn out* – ang. wypalać się [przyp. tłum.].

²⁹ *Muddle trough* – ang. przebrnąć przez coś [przyp. tłum.].

³⁰ P. Alheit, *op. cit.*, s. 14.

2. Jeszcze jeden przykład powinien pokazać płaszczyznę powiązania pomiędzy kodami: Jeśli pytamy o uwarunkowania i konsekwencje owdowienia (*Verwitwung*), można powiązać kody samotności i żałoby oraz podejścia do umierania i śmierci.

3. Inny związek w ramach kodów znajduje się na płaszczyźnie metodologicznej, własne starzenie się wskazuje na jego niejawne typologie (*verdeckte Typologien*).

Kodowanie osiowe wiąże poszczególne kody i powstają grupy kodów, które określa się kategoriami; trzy przedstawione powiązania tworzą trzy kategorie: 1) typowe dla płci wspomnianie i przeżywanie; 2) podchodzenie do umierania i śmierci oraz 3) rola badacza/badaczki.

c) kodowanie selektywne:

Kodowanie selektywne powinno budować relacje między kategoriami (budować przez to obraz). Określa się w tym celu centralny temat (*ein Kernthema*), między innymi może on być kategorią, którą używa się jako kategorię centralną (*eine Kernkategorie*), lub też określa się temat przewodni (*ein Leitthema*), który pojawił się już bardzo wcześniej jako kod. Kategoria centralna znajduje się w centrum i wszystkie pozostałe kategorie są z nią związane. Te związki sprawdza się i – jeśli jest to konieczne – uzupełnia przez dalsze badania. Integracja ta przebiega w pięciu krokach³¹:

1. Odkrycie głównego wątku opowieści (konceptualizacja). To znaczy, że należy odnaleźć kategorię centralną (temat wiodący) i ją nazwać. Kategoria centralna jest określana także jako centralne zjawisko. Strauss³² nazywa ją także kategorią kluczową – taką, która skupia i najściślej łączy wszystkie pozostałe.

2. Za pomocą paradygmatycznego modelu porządkuje się pozostałe kategorie. Paradygmatyczny model jakiegoś zjawiska składa się z obszarów: uwarunkowania (przyczyny zjawiska), kontekst, strategie rozwiązywania problemu i konsekwencje oraz ich stosunek do siebie³³.

3. Systematyczne grupowanie kategorii. Tutaj kategorie są związane na płaszczyźnie ich wymiarów (*dimensionale Ebene*). Z tego wywodzą się następujące pytania:

Czy badacz/badaczka może rozpoznać jakiś wzór? Co dzieje się i w jakich warunkach?

Z tego wzoru powstaje teoria, jest ona hipotetyczna.

4. Na podstawie danych następuje walidacja relacji między kategoriami.

5. Następuje ciągłe sprzężenie zwrotne między różnymi rodzajami kodowania.

³¹ Por. A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*, s. 46 i n.

³² A.L. Strauss, *op. cit.*

³³ Por.: A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*, s. 46 i n.

Z danych zjawiska *Torba cementarna* i *Grupa badawcza się śmieje* przykładowo można wyprowadzić następujący układ:

Jako wiążącą lub jako główny wątek analizy można wprowadzić kategorię rola badacza/badaczki, ponieważ otwiera ona perspektywę na dane i na wiedzę kontekstową członków grupy. Temat wiodący charakteryzuje się tym, że różne wizje starzenia się mogą być konstruowane przez codzienny przedmiot, pod wpływem społecznych i teoretycznych przedzałożeń i własnych doświadczeń badaczy/badaczek. Konstruująca obraz starzenia się perspektywa (*der Blick*) badacza/badaczki na dane staje się wzorem, z którego może być generowana teoria³⁴.

³⁴ Ten przykład ułożenia zjawiska w paradygmatycznym modelu pokazuje podobny do *Torby cementarnej* efekt tworzenia teorii:

Badaczka na pytania: „Kiedy Pani to po raz pierwszy poczuła: a więc teraz jestem stara?” otrzymuje od pewnej 90-letniej artystki odpowiedź: „Teraz Pani się będzie śmiała, ale ja nie jestem stara”. Można zebrać następujące kody: wiek, zdrowie, zadowolenie z życia, społeczeństwo i obraz siebie. Badaczka przyjmuje słowo starzenie się jako pojęcie/kategorię do swojej analizy i sporządza wymiary: starzenie się i choroba. Jako podwymiary można odróżnić większe i mniejsze ograniczenia (*Einschränkungen*) i/lub rodzaje ograniczeń. Inną kategorią może być wyrażenie: nie jestem stara. Wymiary: wiek – obraz starości – zdrowie – choroba.

Aby uwarunkowania, przyczyny i kontekst zjawiska poddać analizie, grupa badawcza (Husmann, Kuhnhenne, Haring) postawiła następujące pytania generujące teorię:

Uwarunkowania i przyczyny zjawiska:

Jak doszło do tej odpowiedzi? Jakie warunki muszą zaistnieć, żeby 90-letnia kobieta mogła określić siebie jako „nie starą”? Przyczyną zjawiska jest postawienie pytania, które imputowało artystce, że jest stara, że już pewnego razu poczuła, że jest stara.

Czy odpowiedź wskazuje już na określone wartościowanie pojęcia stary/stara, które reprezentuje bohaterka wywiadu? Rozpoznanie w gerontologicznych naukach społecznych pokazuje, że jest wiele literatury na temat negatywnego obrazu starzenia się w społeczeństwie (por.: Ch. Carls, *Das „neue Altersbild“. Interpretationen zur Inszenierung. „Wissenschaftliche Aufklärung in vorurteilsumnachteter Gesellschaft“*, München 1996). Ta wiedza kontekstowa i własne poglądy badaczki mogą być współodpowiedzialne przy generowaniu pytania początkowego.

W jakim kontekście zostało postawione to pytanie? Pod względem strukturalnym to tematycznie ukierunkowane pytanie, wywołujące narrację (*erzählgenerierende*) zostało użyte dla wywiadu biograficznego. Pytająca jest 30-letnią badaczką, badana jest 90-letnią artystką, która mieszka od pewnego czasu w domu dla starzejących się artystów/artystek w Austrii.

Czy wiek jest tu wiązany z chorobą? Czy ta kobieta jest zdrowa? Czy wiek jest tu wiązany z potrzebą/koniecznością opieki? Czy wiek nie ma w ogóle nic wspólnego z wiekiem chronologicznym [kalendaryzowym – przyp. tłum.]?

Jakie strategie rozwiązywania problemu (*Bewältigungsstrategien*) są rozpoznawalne? Dziewięćdziesięcioletnią kobietę w odniesieniu do ludzkiego życia należy zakwalifikować jako bardzo starą. Oceniając według wieku chronologicznego, odpowiedź jest paradoksalna. Nie być starą, wydaje się znaczyć, że dobrze się jej wie dzie. Dostrzega ona (postrzegany chronologicznie) paradoks w tej wypowiedzi i poprzedza ją „Będzie się pani śmiała”. Wie ona, że zdziwienie wywoła, gdy 90-latką mówi, iż nie jest stara. Lub, że bez wątplenia młoda badaczka zaklasyfikuje ją jako starą i dlatego z jej wypowiedzi będzie się śmiała.

Jakie konsekwencje wypływają z tego zjawiska? Konstrukcje starzenia się tej interakcji muszą być analizowane z różnych perspektyw. Po pierwsze należy uwzględnić perspektywę badaczki, po drugie interakcja międzygeneracyjna ma wpływ na zbieranie danych i po trzecie otwiera się perspektywa dyskursywna, która ujawnia różnice między rozmawiającymi o starości i ich znaczenia.

Odkrywanie teorii z danych

Teoria ugruntowana to odkrywanie teorii z danych empirycznych, które systematycznie się pozyskuje i analizuje³⁵. Przy zastosowaniu metod jakościowych teoria ugruntowana może strukturalnie przyczyniać się do systematycznego i zrozumiałego tworzenia teorii³⁶.

W odróżnieniu od badań opartych na dedukcji, które formułują hipotezy na początku pracy badawczej i do tego poszukują odpowiednich danych w celu weryfikacji, względnie falsyfikacji, w teorii ugruntowanej najpierw zbiera się dane, aby wygenerować hipotezy ważne dla badanego obszaru³⁷. Glaser i Strauss opisują pięć zadań, które ma spełniać socjologiczne tworzenie teorii w socjologii. Jego zadaniem jest:

1. Umożliwić przewidywanie i wyjaśnianie zachowań;
2. Wspierać teoretyczny postęp socjologii;
3. Być użytecznym dla zastosowania praktycznego;
4. Czynić zrozumiałymi zachowania w ogóle (to znaczy podejmować ocenę danych)
5. Wdrażać badania szczególnych obszarów zachowań³⁸.

Zatem teoria w miarę możliwości odnosi się do danych. Dane nie powinny być używane jako ilustracja teorii, ponieważ „[...] w ten sposób powstaje obraz dowodu, którego w ogóle nie ma”³⁹. Jeżeli teorii nie uzyska się z przykładu, przykład ten nie może także obowiązywać dla teorii jako dowód. Teoria jest nierozłączna z procesem tworzenia teorii⁴⁰. Oznacza to, że tworzenie teorii rozpoczyna się już przy pierwszych pojęciach dla idei badań, dotyczy wywiadów z ekspertami/ekspertkami, przygotowania i okoliczności wywiadów, jak też procedur i okoliczności podczas analizy w grupie badawczej.

Postępowanie dedukcyjne, indukcyjne i abdukcyjne

Możliwe zbliżenie do tematu „indywidualne starzenie się wśród artystek” dokonuje się poprzez stawianie hipotez. Na przykład pierwotne przypuszczenie grupy badawczej, że aktywność artystek wspiera ich zadowolenie z życia do późnej starości, wywołało hipotezę, że działalność artystyczna w ogóle powinna podwyższać zadowolenie z życia.

Aby dokonywać weryfikacji/falsyfikacji, należy najpierw zebrać dane dla porównania i ilustracji tej hipotezy. Ten sposób badania jest także bardzo popularny na

³⁵ Por.: B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 11.

³⁶ Por.: *ibidem*; A.L. Strauss, *op. cit.*; A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*; itd.

³⁷ Por. B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 12.

³⁸ *Ibidem*, s. 13.

³⁹ *Ibidem*, s. 15.

⁴⁰ Por.: *ibidem*.

uniwersytetach i jest upowszechniany wśród studentów i studentek. Przy weryfikacji pojawiają się wciąż nowe pojęcia, za którymi jednak – gdy badacz/badaczka postępuje ściśle wedle reguł – nie trzeba podążać, ponieważ odbiegają one od dedukcyjnej procedury badawczej. Postępowanie dedukcyjne oznacza zatem sprawdzanie hipotez na podstawie obserwacji rzeczywistości społecznej. Z hipotez wyprowadzane są implikacje do weryfikacji. Ten sposób pracy jest bardzo wydajny, ale musi być powiązany z innymi logicznymi procedurami wnioskowania, by droga generowania hipotez była zrozumiała⁴¹. Już przy zbieraniu pierwszych danych zainteresowanie badacza/badaczki kieruje się na wizję starości (*Altersbild*): na wizję artystek, badaczy/badaczek i grupy badawczej.

Obserwacje, które czynią badacz/badaczka podczas procesu badawczego, stają się hipotetyczną wiedzą kontekstową, która wpływa na nią/niego i jego/jej dalszą intencję działania⁴². Jako przykład na to chciałabym przywołać fakt, że można zaobserwować różnice między twórczym procesem pracy nie-artystek w ośrodkach i procesem pracy artystek w ich własnych pracowniach. Artystki pracują samodzielnie, rozwijają własne pomysły, projektują i mówią o konieczności tworzenia. W domach opieki mieszkanki są animowane do aktywności twórczej. To logiczne wnioskowanie, które powstaje poprzez zbieranie obserwacji rzeczywistości społecznej, nazywane jest indukcyjną procedurą wnioskowania⁴³.

Analiza porównawcza, którą wprowadza się także w badaniach dedukcyjnych dla porównania większych całości badawczych, nadaje się także dla mniejszych całości badawczych. Glaser i Strauss używają jej, żeby generować teorię⁴⁴. Aby przytoczyć dane jako źródła teorii, teoria musi być tworzona w odniesieniu do danych. To następuje z jednej strony przez wyznaczoną strukturę analizy, z drugiej strony przez zbieranie danych porównawczych. Z danych formuje się poprzez procedurę analizy teorii ugruntowanej kategoria konceptualna (*kozeptionelle Kategorie*). Powstaje ona z jakiegoś faktu i jego kontekstu, względnie z jakiegoś stanu faktycznego (zdarzenia). W postępowaniu badawczym testowane są zatem nie fakty, lecz konceptualne kategorie.

⁴¹ Por.: A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 37 i n.

⁴² „Przypomnijmy sobie jeszcze raz ideę działania pragmatystów. Działanie społeczne jest z reguły, jak widzieliśmy, «rozproszone teleologicznie» (diffus teleologisch). To znaczy posiada całkowicie niejasne wyobrażenie o tym, co z tego działania ma wyniknąć. Ale doświadczenie codzienne pokazuje, że sam proces działania może zmienić pierwotną intencję, być może nawet całkowicie zrewidować. Działanie, można by powiedzieć, ma «nastawioną na cel otwartość» (*eine zielstrebige Offenheit*), «ukierunkowaną elastyczność» (*eine gerichtete Flexibilität*)”. P. Alheit, *op. cit.*, s. 6.

⁴³ „Przez indukcję rozumie się działania, które prowadzą do sformułowania hipotezy – to znaczy badacz przekształca w hipotezę pewne przypuszczenie lub pomysł i patrzy, czy jest ona użyteczna przynajmniej tymczasowo jako warunek elementarny dla jakiegoś typu zdarzenia, działania, relacji, strategii itd.” A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 37.

⁴⁴ Por.: B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 31.

Pojęcia, które pozyskuje się z danych, są pierwszymi abstrakcjami. Abstrahowanie oznacza w tym kontekście, że opisuje się, co się dzieje w terenie⁴⁵. Opis jest jednocześnie pierwszą interpretacją badacza/badaczki.

Glaser i Strauss definiują empiryczne uogólnianie jako kolejny krok badawczy teorii ugruntowanej. Empiryczne uogólnienia pomagają „[...] negatywnie – wytyczyć granice (stosowalności) teorii ugruntowanej, [...] – pozytywnie – rozpowszechnić teorię, to znaczy zwiększyć jej zastosowanie i ulepszyć jej skuteczność (*Aussagekraft*)”⁴⁶. Poprzez nastawioną na cel otwartość i planową elastyczność⁴⁷ wyjaśniane i włączane są przedłożenia. To jest sensem abdukcyjnej procedury wnioskowania⁴⁸.

Pojawia się pytanie, czy teoria ugruntowana zorientowana jest raczej na indukcyjną procedurę postępowania niż na abdukcyjną⁴⁹. Odnośnie tego Strauss wskazuje na współgranie obu procedur, które wzajemnie mogą się dobrze uzupełniać oraz na powszechne ogólnie mylne przekonanie, że teorię ugruntowaną pojmuje się jako procedurę czysto indukcyjną:

„Wszystkie trzy aspekty badań naukowych (indukcja, dedukcja, abdukcja) [są] absolutnie konieczne. [...] Rzeczywiście ważne jest zrozumienie, że [!] różne rodzaje doświadczenia odgrywają centralną rolę przy sposobach postępowania [...], które pojawiają się w pracy badawczej”⁵⁰.

Podczas gdy indukcyjne badanie oznacza włączanie do pracy przypuszczenia, przekonania i generatywnych pytań, pochodzących z doświadczeń badacza/badaczki⁵¹, to abdukcja może być interpretowana jako odkrywanie i rozpoznawanie zdarzeń, które nie poddają się wpływowi logiki lub woli. Abdukcyjne wnioski wypływają z już istniejących informacji i znowu prowadzą do nowych informacji.

Współgranie tych trzech logicznych procedur wnioskowania może być przedstawione następująco:

„Abdukcja : odkrywanie nowych teorii

⁴⁵ Por.: *ibidem*, s. 33.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 34.

⁴⁷ Por.: P. Alheit, *op. cit.*, s. 6.

⁴⁸ „Logik pragmatystów, Charles Sander Peirce, który już na początku wieku uzasadnił i rozwinął tę ideę, opisuje ją jako zaskakującą zdolność odnoszenia do siebie czegoś, «zestawienie czego wcześniej nam się nie śniło» i nazywa tę logiczną procedurę wnioskowania abdukcją”. P. Alheit, *op. cit.*, s. 6.

⁴⁹ Strauss wskazuje także na ważną rolę abdukcji (wg Pierce, zob. wyżej) na początku procesu badawczego, nie wymienia jej jednak wprost wśród trzech procedur wnioskowania. Jego procedury nazywają się: indukcja, dedukcja i weryfikacja (por. A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 38). Weryfikację Alheit w przeciwieństwie do Pierce postrzega jako część dedukcji i wskazuje na „filozoficzny problem podstawowy badania empirycznego [...], w którym chodzi o to, by analizować rodzaje naukowej wypowiedzi o społecznej rzeczywistości. P. Alheit, *op. cit.*, s. 6.

⁵⁰ A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 38.

⁵¹ Por.: *ibidem*.

Indukcja: gromadzenie faktów (danych)

Dedukcja: testowanie przewidywań⁵².

Podczas abdukcyjnego wnioskowania badacz/badaczka jest otwarty/otwarta na zaskakujące fakty i próbuje wyprowadzić regułę, która zakotwicza teorię w danych.

Naukowe postępowanie teoretyczne, dotyczące integrowania abdukcyjnego wnioskowania do pozyskiwania informacji (*Erkenntnisgewinnung*), opisane jest u Pierce'a. Definiuje on tu trzy kroki:

1. Problem jest odkrywany jako taki (abdukcja)⁵³.
2. Z problemu wyprowadza się przewidywania (dedukcja).
3. Potem rozpoczyna się poszukiwanie faktów, które weryfikują lub falsyfikują hipotezy⁵⁴.

Abdukcja oznacza uprowadzenie (*Wegführen*) badacza/badaczki z naukowego kontekstu badań, w języku angielskim *abduction* jest synonimem *kidnappingu*. Badacz/badaczka jest – nieświadomie – wyprowadzany/wyprowadzana lub raczej uprowadzany/uprowadzana z uregulowanych ram badania, aby odkryć nowe informacje (*Erkenntnisse*), leżące poza wnioskowaniem dedukcyjnym⁵⁵.

Badacz/badaczka posługuje się teoriami potocznymi (*Alltagstheorien*), wiedzą kontekstową, nastawieniami życiowymi i doświadczeniami oraz konstruuje sobie swoją własną rzeczywistość społeczną, która wpływa na jego/jej pracę badawczą. Aby badacz/badaczka pracował/pracowała, generując hipotezy i mógł/mogła rozwijać nowe punkty widzenia (*Sichtweisen*), na czas pracy w terenie i tworzenia teorii to tło/podłoże (*Folie*) musi być ujawnione. Dla rozpoznania tego tła/podłoża potrzebna jest korekta (*das Korrektiv*) grupy badawczej.

Doświadczenia powszednie nie są obiektywne. Są to wartościujące interpretacje, które jako (pozornie) faktyczne lub rzeczywiste wchodzą w skład przypuszczeń⁵⁶. Wszystkie przypuszczenia, które pojawiają się poprzez doświadczenia codzienne i wiedzę kontekstową, są jednocześnie istotną bazą danych, w której znajdują się pojęcia i kategorie. Dzięki pytaniom odkrywane są teorie powszednie (*Alltagstheorien*) jako takie i rozpoczyna się proces refleksji. Ważne jest zatem, by badać i interpretować cały kontekst. Badacz/badaczka produkuje dzięki pytaniom refleksyjnym⁵⁷ wstępne odpowiedzi, które uzyskują status hipotez⁵⁸.

⁵² Por.: J. Reichertz, *Aufklärungsarbeit. Kriminalpolizisten und Feldforscher bei der Arbeit*, Stuttgart 1991.

⁵³ Dyskusja przypomina heurystyczną perspektywę na badania jakościowe i ilościowe.

⁵⁴ Za: J. Reichertz, *op. cit.*

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Por.: A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*; A.L. Strauss, *op. cit.*

⁵⁷ Pytaniom pobudzającym refleksję [przyp. tłum.].

⁵⁸ Por. A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*

Naukowe koncepcje nieuznające teorii powszednich (także zdroworozsądkowych praktyk – *Common Sense Praktiken*), ustaliły kryteria demarkacyjne⁵⁹, odróżniające to, co naukowe od tego, co nienaukowe. Wiedza codzienności jest zaliczana do wiedzy nienaukowej, ponieważ nie powstaje wedle kryteriów naukowych. Działanie w nauce różni się od działania w codzienności rzekomo możliwym dystansem⁶⁰. Według Straussa⁶¹ doświadczenia badacza/badaczki i jego/jej zdolności badawcze mają znaczenie dla powodzenia tworzenia teorii wedle teorii ugruntowanej⁶².

Rola uzdolnień z punktu widzenia teorii naukowej nie została jeszcze zbadana, byłby to – także w porównaniu do uzdolnień artystycznych – interesujący temat. Jeśli rozumie się uzdolnienia jako głęboko powiązane z wykonywaną działalnością, można przeprowadzić to porównanie do twórczości artystycznej i związanej z nią tożsamości. Chciałabym jednak odciąć się od powszechnie przyjętej teorii uzdolnień, która postrzega zdolności jako dziedziczną właściwość charakteru.

Poprzez analizę do teorii⁶³

„Teoria to to, co coś wyjaśnia lub przewidyje”⁶⁴. W latach 60. Glaser i Strauss byli zdania, że teoria w obszarze nietradycyjnym generuje się sama z siebie. Przez nowe teorie powinna rozpocząć się nowa era w socjologii. Glaser i Strauss wnieśli istotny wkład, przedstawiając swój styl badawczy, ponieważ oprócz nauki tradycyjnej, teoria ugruntowana uzyskała duże znaczenie⁶⁵.

Glaser i Strauss dzielą teorię wedle stopnia abstrakcji na teorie rzeczowe i formalne (*materiale und formale Theorien*). Przy czym teoria rzeczowa opisuje jakąś dziedzinę lub obszar badań (np. mieszkanie w starości, relacje międzypokoleniowe), a w teorii formalnej chodzi o konceptualny obszar, na przykład odmienne zachowanie, socjalizacja itd.⁶⁶ Obie w badaniach społecznych nazywane są teoriami średniego zasięgu (*Merton*). „[...] teoria formalna uzyskana z jakiegoś obszaru faktycznie jest traktowana jak teoria rzeczowa, która wprawdzie przy pomocy analizy porównawczej musi jeszcze

⁵⁹ F. Breuer, *op. cit.*, s. 31.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Por.: A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 39.

⁶² Strauss znalazł u Deweya (1934) adnotację, że między pracą naukową a artystyczną nie ma zasadniczej różnicy (A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 35), a Wolfgang Hass pisze osiemdziesiąt lat później o Lyotarda nowych bohaterach: ludzie nauki (*Wissenschaftsvolk*). Por.: W. Haas, *Haltlosigkeit. Zwischen Sprache und Erfahrung*, Utrecht 2000.

⁶³ Teoria oznacza w teorii ugruntowanej: „[...] teorię gęstą konceptualnie [...], która wyjaśnia wiele aspektów badanego zjawiska”. A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 25.

⁶⁴ B. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 41.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 42 i n.

ulec generalizacji”⁶⁷. Aby uzyskać teorię formalną z teorii rzeczowej, należy teorię rzeczową wyabstrahować. Abstrahowanie oznacza w tym kontekście uogólnienie. Dzieje się to w ten sposób, że teoria, która jest wysuwana dla badanego zjawiska, odnosi się do struktur społecznych. Na przykład:

„temporalne aspekty umierania niesformalizowanej zmiany statusu”
stają się

„temporalnymi aspektami niesformalizowanej zmiany statusu”⁶⁸.

Przekształcanie teorii rzeczowej w teorię formalną opiera się na technice reformulowania (*Reformulierungstechnik*)⁶⁹.

Teoria jest „wyrazem ukrytego w danych porządku”⁷⁰.

Ja – badaczy/badaczek

„Generowanie hipotez oznacza zakotwiczenie ich w materiale empirycznym [...]”⁷¹. Wygenerowane hipotezy mają status tymczasowy, dlatego wskazane jest podążanie jednocześnie za wieloma hipotezami⁷².

Następujące sytuacyjne przykłady z dziennika badań dotyczą rozproszonego teleologicznie podążania za wieloma hipotezami.

Pierwszy przykład opisuje pierwszy kontakt z obszarem badań (z artystkami) z perspektywy mojego Ja – badaczy/badaczek⁷³. Z zamiarem nawiązania kontaktu z potencjalnymi partnerkami wywiadów, przeprowadziłam rozmowy z kilkoma znanymi mi osobiście artystkami (wywiady z ekspertkami). Te bardzo otwarte rozmowy dały mi wgląd w sytuację austriackich artystek i uzyskałam pierwsze reakcje na mój temat badawczy *Artystki i starzenie się*. Ekspertki wspomniały o pracy niezbędnej do przeżycia, dzięki której zarabia się na chleb (*Brotjob*)⁷⁴. Te socjologiczne dane są potwierdzone przez austriackie badania nad artystkami⁷⁵.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 88.

⁶⁸ Por.: *ibidem*.

⁶⁹ Por.: *ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 50.

⁷¹ *Ibidem*, s. 49.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Należy tu zauważyć, że zawsze miałam wiele kontaktów z różnymi artystkami i grupami artystek. Te kontakty jednak miały miejsce w ramach artystycznej pracy tych osób, a nie w ramach mojej pracy badawczej.

⁷⁴ *Brotjob* to praca zarobkowa w niewielkim stopniu związana lub w ogóle nie związana z tym, co jest obszarem zainteresowania artysty. Ponieważ artyści nie są w stanie utrzymać się z twórczości, podejmują jakąś pracę pozwalającą „zarobić na chleb”, a równocześnie zajmować się sztuką [przyp. tłum.].

⁷⁵ Por.: E. Almhöfer, G. Lang, G. Schmied, G. Tucek, *Die Hälfte des Himmels. Chancen und Bedürfnisse kunstschaffender Frauen in Österreich*, Wien 2000.

Kolejnym możliwym krokiem było zebranie nazwisk artystek wszystkich możliwych grup wiekowych i dziedzin (*Genres*); ta praca wydawała mi się ważna, aby zdobyć wiedzę potrzebną później w pracy w terenie (*im Feld*). Moje kwalifikacje do napisania pracy o artystkach zostały – w odniesieniu do brakujących podstaw z historii sztuki – podane w wątpliwość przez ekspertki. Zaobserwowałam, że ekspertki stosują nieformalne kryteria rozróżnienia artystek od nie-artystek. Zauważyłam, że także ekspertki noszą w sobie określone wizje starzenia się, których zbadanie byłoby interesujące.

Drugi przykład daje wgląd w zmianę perspektywy badaczki podczas pracy sposobem teorii ugruntowanej: usytuowanie (*Positionierung*) badaczki/moje usytuowanie wobec tematu badawczego *Starzenie się* zmieniało się poprzez kontakt z partnerkami wywiadów. Zmierzyłam się z moimi teoretycznymi przedzałożeniami, które zostały wciągnięte z mojego własnego kontekstu wiedzy jako tło/podłoże (*Folie*) postrzegania zjawiska. Musiałam wyzbyć się moich przedzałożeń i nierefleksyjnych wyobrażeń o starości (*Altersfolie*), a wzrosło postrzeganie podobieństw, ewentualnie różnic. Jednocześnie wzrosło moje zainteresowanie biograficznością, a procesualność starzenia się stała się dla mnie wyraźniejsza.

Teoretyczna ważność grup porównawczych

„Kryterium podstawowym, które określa wybór grup porównawczych jako odkrywanie teorii, jest ich teoretyczna istotność dla wypracowania emergentnych kategorii”⁷⁶. Z góry ustalone grupy porównawcze uniemożliwiają generowanie teorii. Należy wprowadzić możliwie wszystkie wyobrażalne grupy, im bardziej różnorodne i pozornie nieporównywalne tym lepiej⁷⁷. Także w omawianej pracy ujawnia się ta problematyka. Własne teorie na temat *Artystek i starzenia się* początkowo mnie ograniczyły. Z powodu porównywalności chciałam zwrócić się do artystek z zakresu sztuk plastycznych, ale dzięki wywiadam eksperckim i rozmowom z pośredniczkami odeszłam od tego, ponieważ przez to zostałyby wyeliminowane interesujące partnerki wywiadów.

Nie same dane powinny być porównywane, lecz grupy. Grupy tworzą dla celów teorii ugruntowanej większe możliwości porównywania, także gdy są one heterogeniczne⁷⁸. W grupie można znaleźć kategorie kluczowe. Wyszycie teorii następuje tylko przez badania z grupami porównawczymi⁷⁹. „Różne rodzaje danych dostarczają badaczowi różnych poglądów i punktów widzenia, spośród których należy odnaleźć kategorię lub wyprowadzić jej właściwości [...]”⁸⁰.

⁷⁶ B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 57.

⁷⁷ Por.: *ibidem*, s. 58 i n.

⁷⁸ Por.: *ibidem*, s. 62 i n.

⁷⁹ Por.: *ibidem*, s. 69.

⁸⁰ Por.: *ibidem*, s. 72.

Dane, które prowadzą do pożądanego wyniku (mianowicie wysycenia teorii) są „właściwymi danymi”. „On [badacz/badaczka – przyp. tłum.] powinien sobie uświadomić, że [!] nawet jeśli chciałby uzyskać jakieś przekroje danych, porównanie różnic pomiędzy nimi generuje właściwości, i że [!] każdy krok przynosi z reguły kilka potrzebnych informacji społeczno-kulturowych”⁸¹. Dlatego badacz/badaczka muszą wypracowywać strategie docierania do określonych obszarów obserwacji (jak tu do biografii)⁸². Do dalszego rozwoju badań jakościowych jest konieczne znalezienie reguł kontaktów (*Umgangsformen*) z osobami, z którymi przeprowadzane są wywiady. Dla sprawdzenia tych form kontaktów wymagana jest etyka nauk społecznych.

Dokumentacja danych

Dane, które są obserwowane, powinny być zawsze utrwalane pisemnie. Przy rozmowach z pośredniczkami i innymi uczestnikami, należało prowadzić dziennik badań. Badacz/badaczka za pomocą tej metody rozpoczyna kodowanie swoich danych i jednocześnie „[...] generowanie właściwości swoich kategorii”⁸³.

Gdy zagęszczą się kody lub pojęcia i notatki ujawnią nowe pytania, to wówczas tworzy się do tego noty (*Memos*). Chodzi tu o pisemne protokoły analizy w formie „Kodów – notatek, teoretycznych notatek, notatek planowania i modyfikacji tegoż”⁸⁴, które są porządkowane i wiązane z danymi dla wypracowania teorii⁸⁵. Jeśli pod koniec pracy badawczej znajdują się nowe kategorie, należy spróbować powiązać je z kategoriami centralnymi (*Kernkategorien*).

Struktura języka (*Sprachgebäude*) teorii ugruntowanej

W teorii ugruntowanej podczas procesu kodowania szczególną wagę przykładają się do świadomego używania języka. Przejrzyta językowa struktura (*Sprachgebäude*) zbudowana z kodów jest potrzebna do dalszego tworzenia teorii, po to by zlokalizować dokładne dane w terenie. Znaczący to zatem, że wyabstrahowane pojęcia są wytwarzane z danych. Każda abstrakcja równa się redukcji. Kodowanie służy z jednej strony

⁸¹ Por.: *ibidem*, s. 74.

⁸² Por.: F. Schütze, *Prozessstrukturen des Lebenslaufs*, [w:] *Biographie in handlungswissenschaftlichen Perspektiven*, red. J. Matthes, A. Pfeifenberger, M. Stosberg, Nürnberg 1981; F. Schütze, *Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens*, [w:] *Biographie und soziale Wirklichkeit*, red. M. Kohli, R. Günter, Stuttgart 1984.

⁸³ B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 75.

⁸⁴ A.L. Strauss, J. Corbin, *op. cit.*, s. 170.

⁸⁵ Por.: *ibidem*, s. 169.

zrozumiałości (*Nachvollziehbarkeit*), z drugiej strony otwiera dyskusję o znaczeniach kodów i pokazuje, w jaki sposób są one zależne od podmiotu badania.

Podczas interpretacji w grupie badawczej FG-BIO wciąż pojawiają się wątpliwości co do sposobów znaczenia określonych pojęć lub fraz. W takim przypadku pojęcia analizuje w różnych wymiarach (*dimensionalisieren*). Wymiary lub różne znaczenia i interpretacje przynoszą wiele pojęć, które można wykorzystać do kodów. Badacz/badaczka staje więc przed decyzją, które pojęcie jest właściwym określeniem dla kodu. Natomiast wymiary stwarzają dalsze możliwości kodowania, po które można sięgnąć.

Podsumowanie

Zjawisko na podstawie paradygmatycznego modelu generuje pojęcie (*Konzept*). Ten paradygmatyczny model pomaga badaczowi/badaczce postawić pytania o warunki, kontekst, strategie rozwiązywania problemu i konsekwencje zjawiska. Wiele pojęć daje się poklasyfikować, a z nich formuje się kategorie. Kategorie składają się z wymiarów (punktów widzenia i perspektyw) i ich właściwości (cech). Wybiera się kategorię centralną, a inne kategorie są związane ze sobą na płaszczyźnie jej właściwości. Teoria tworzy się i jest testowana w oparciu o dane empiryczne.

Wybór badanych grup nie może dokonywać się na podstawie zewnętrznych okoliczności, lecz na podstawie teoretycznej intencji i istotności⁸⁶. W taki sposób za pomocą teorii ugruntowanej generowana jest teoria, zamiast weryfikowania faktów. Kryteria tworzenia teorii są ustawicznie modyfikowane. Proces zbierania danych podlega nieustannej kontroli. Odniesienie do danych empirycznych zapewnia istotność wyprowadzanej teorii⁸⁷.

Przy zastosowaniu teorii ugruntowanej chodzi o to, by wygenerować nową teorię i by w miarę możliwości wystarczająco ją wysycić poprzez dalsze zbieranie danych i analizy. Teoria powinna być użyteczna dla innych naukowców i w miarę możliwości powinna przysługiwać jej stosowalność zorientowana na działanie⁸⁸.

Użytkownicy/użytkowniczki teorii ugruntowanej dokumentują i analizują dane, ich własne podejście/rozumienie danych, drogę poznania i ich własny rozwój podczas procesu badawczego. Ten rozwój można określić jako proces edukacji i uczenia się⁸⁹.

Wątpliwe jest, czy teoria ugruntowana może spełnić całkowicie swoje kryteria. Jeśli nie pojawiają się merytoryczne problemy (takie jak liczne, różne i czasochłonne

⁸⁶ Por.: B.G. Glaser, A.L. Strauss, *op. cit.*, s. 55.

⁸⁷ Por.: *ibidem*, s. 56.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 13, 47, 56.

⁸⁹ Por.: P. Alheit, *op. cit.*, s. 10.

możliwości analizy), to zaistnieją problemy strukturalne (jak zdobywanie środków finansowych na badania), które utrudniają postawienie jej na równi z klasycznymi badaniami. Z jednej strony należy osiągnąć teoretyczne wysycenie, z drugiej zaś strony Glaser i Strauss, jak i Reichertz są tego świadomi, że w badaniach chodzi o finansowanie projektów badawczych i o zbudowanie planów czasowych, a stopień pogłębienia teorii musi być traktowany jako pewien kompromis⁹⁰.

Tłumaczenie z języka niemieckiego Sylwia Słowińska

**EXPERIENCING, DISCOVERING AND COGNITION.
THEORETICAL SENSITIZATION AS RESEARCHER'S LEARNING PROCESS**

S u m m a r y

This article shows theoretical and practical implications of a research style called Grounded Theory. The paper documents the process of generating theory from qualitative data. The emphasis is put on diverse levels of abstraction experienced by a researcher while analyzing data.

An everyday item has been used to help to demonstrate the steps of reflection while executing qualitative analysis. The item is a *cemetery bag* – an old fashioned brownish bag containing things that attach significance. Therefore, it becomes a signifier for ageing, heterosexuality and gender roles. The bag and the thoughts it triggers help researchers to reflect on their hidden coding mechanisms, which play a vital part in qualitative research. The article concludes with showing several steps in the coding process of Grounded Theory, along with how categories find their way into a paradigmatic model.

---

⁹⁰ Por.: B. Glaser, A. Strauss, *op. cit.*, i J. Reichertz, *op. cit.*